

SPRAVEDLIVÝ RŮST

O stagnujícím
Česku a prosperitě
pro všechny

Host

Daniel
Prokop

SPRAVEDLIVÝ

RŮST

**O stagnujícím
Česku a prosperitě
pro všechny**

**Daniel
Prokop**

**Brno
2026**

© Daniel Prokop, 2026

Cover photo © Roman Franc, 2026

© Host — vydavatelství, s. r. o., 2026
(elektronické vydání)

ISBN 978-80-275-3161-5 (PDF)

ISBN 978-80-275-3162-2 (ePUB)

ISBN 978-80-275-3163-9 (MobiPocket)

RŮST

*Tátovi, který je roky
mým prvním a spravedlivým
kritikem*

Obsah

11	Úvod	Drahé nespravedlnosti
26	ČÁST 1	DAŇOVÝ SYSTÉM
29	Kapitola 1	Jak přemýšlet o daních
37	Kapitola 2	Co před rozhodováním o daních vědět o společnosti
57	Kapitola 3	Jak udanit chudé zaměstnance
85	Kapitola 4	Jak udanit chudé živnostníky, majitele a spotřebitele
99	Kapitola 5	A co ti nejbohatší?
111	Kapitola 6	Reforma daní pro spravedlivý růst
129	Kapitola 7	Ekonomický růst, méně chudoby a férovější společnost
136	ČÁST 2	VEŘEJNÉ SYSTÉMY
139	Kapitola 8	Slepé uličky českého sociálního systému
161	Kapitola 9	Skutečná důchodová reforma

191	Kapitola 10	Záchrana zdravotnictví lepší prevencí
211	Kapitola 11	Kde vzít dostupné bydlení
231	Kapitola 12	Jak nakopnout rozvoj regionů

252 ČÁST 3 VZDĚLÁVACÍ SYSTÉM

255	Kapitola 13	Lepivá podlaha
273	Kapitola 14	Roztříštěný a neřízený systém
297	Kapitola 15	Trychtýř uprostřed vzdělávání
313	Kapitola 16	Zatím jsme nic nezkusili
341	Závěr	Spravedlivý růst. Ale kam?
353	Poděkování	
355	Poznámky	

Úvod

Drahé nespravedlnosti

V oscarovém filmu *Jedna bitva za druhou*, temné akční komedii o fašizaci současných Spojených států amerických, se vyprávění v jednom stříhu posune o šestnáct let dopředu. Na tváři Leonarda DiCapria, interiéru domů a ulicích ale změnu takřka nepoznáte. Mohly to být i dva měsíce, pokud by z hrdinovy novorozené dcery nebyla najednou středoškolačka. Divák však po chvíli zjišťuje, že ani společenské kulisy se zásadně nezměnily — pořád ty samé autoritářské síly omezující svobodu a více či méně zmatená politická rezistence. A uvědomí si význam názvu filmu. Boj o podobu naší společnosti je cyklická nekončící bitva a kontinuum krizí.

Je docela možné, že až se v roce 2030 v Česku ohlédneme za uplynulými dekádami, budeme mít podobný pocit. Zjistíme, že jediné delší období klidné prosperity byly roky 2013 až 2019. Jinak jsme procházeli sérií souvisejících krizí. Z pohledů vlád jako by šlo o naschvály vynořující se zrovna během jejich období. Reformy pravicové vlády Mirka Topolánka a Petra Nečase přerušila globální finanční recese. Andrej Babiš měl smůlu, že jeho první vládnutí znamenala epidemie covidu, vládu Petra Fialy zabrzdil vpád Ruska na Ukrajinu a inflační krize.

Série bitev bude ale pokračovat. V době dopisování této knihy probíhá americko-izraelská válka proti Íránu, která může mít skrze

ceny ropy a hnojiv obrovské dopady i na evropskou ekonomiku. Zvýšením odbytu a ceny ropy přitom může pomoci Rusku, které už pátým rokem vede válku proti nedaleké Ukrajině. I když bezprostřední geopolitické a ekonomické krize překonáme, začnou na dveře klepat další. Stárnutí populace začne nezvratně dopadat na udržitelnost zdravotnictví a sociálních služeb. Pracovní trh se bude vylidňovat. Nástup umělé inteligence a nových technologií posílí trend, v němž bohatství nevzniká z práce, ale z kapitálových příjmů. Ty jsou ovšem koncentrované v úzké skupině společnosti, a profit z ekonomického růstu je tak velmi nerovný. Státy závislé na danění práce jako Česko budou navíc mít rostoucí problémy financovat veřejné služby, vzdělávání, dekarbonizaci či obranu — věci, na kterých závisí náš růst, bezpečnost i důvěra v demokracii.

Historik Adam Tooze popisuje tento svět problémů propletených neviditelným kauzálním předivem jako polykrizi.¹ Ani u nás nejde o smolné události, které narušují a oddalují naši prosperitu a ekonomické sblížení se Západem. Ve skutečnosti takto vypadá nový svět, v němž se musíme naučit fungovat. Polykrize přitom volá po polyřešení. Takových, která zabíjejí více rizik jednou ranou. Jedním z klíčových přístupů je hledat zdroje ekonomického růstu, které zároveň posilují férovost naší společnosti, dělají veřejné služby efektivnější a odolnější vůči budoucím krizím. Jinými slovy: snažit se o spravedlivý růst.

Mnoho způsobů, jak zahodit vlastní potenciál

Než se dostaneme k tomu, jak *spravedlivý růst* posílit, možná není špatné popsat si konkrétní podoby naší zranitelnosti v množících se a provázaných krizích. Asi nejlépe je vidět tam, kde trestuhodně nevyužíváme vlastních předností a potenciálu.

Česko má přístup na největší jednotný trh na světě. A naše ekonomika je relativně komplexní² — vytváříme a vyvážíme spoustu druhů výrobků, nejen pověstná auta. Velkou a rostoucí část exportu tvoří i zelené technologie, po nichž ve světě rychle roste poptávka.³ Mohli bychom toho využít. A uvědomit si i to, že v rozpadu globálního

řádu může Evropa aspirovat na jedno z mála míst světa, které nabízí pravidla a předvídatelnost. To jsou pro byznys a růst dlouhodobě klíčové hodnoty. Přesto v Česku sílí politické proudy, které naopak zpochybňují vládu práva, ekonomickou integraci Evropy a veřejnoprávní média a dekarbonizaci potřebnou pro nezávislost na fosilních zdrojích z autoritářských zemí vykreslují jako hrozbu.

Veřejné služby jsou v Česku dostupné a často ještě kvalitní. A donedávna solidní porodnost a imigrace nám daly čas připravit se na stárnutí populace. Ale hřešíme na to. Z pracovního trhu chyběně nastavenými politikami vytlačujeme desítky tisíc lidí — rodiče, předlužené, pracující seniory. Tristní úroveň zdravotní prevence povede k neudržitelnosti zdravotnictví. Na stárnutí populace nejsou připraveny ani sociální služby.

Patříme stále mezi nejméně zadlužené země v Evropě. Deficit však roste, a to přes velmi omezené investice do obrany, vzdělávání či transformace energetiky. Není to nevyhnutelné. Lze udělat reformu daní, která omezí chudobu, posílí růst a zároveň omezením výjimek a neférovostí vybere přes 1 % HDP (80 miliard Kč) navíc, což by přiblížilo český daňový výběr podobným zemím. Obdobnou částku lze relativně jednoduše ušetřit reformami rozpočtového určení daní, dotací, některých plošných dávek či omezením závislosti a nemocnosti. Místo toho ale dále generujeme deficit a podfinancováním reforem zvětšujeme i vnitřní dluh.

Relativně sevřené území usnadňuje boj s regionálními nerovnostmi. I na tuto výhodu ale dekády rezignujeme. Smysluplná politika regionálního rozvoje chybí. České regiony se tak ve výsledcích vzdělávání, struktuře trhu práce a ekonomickém růstu liší výrazně více než ty v Polsku či většině podobně velkých zemí. Rostoucí nerovnosti mezi regiony přitom představují hlavní zdroj politické polarizace.

Čeští základoškoláci mají ještě v pátých třídách v mezinárodním srovnání velmi nadprůměrné výsledky. Pak se ale výsledky vzdělávání postupně rozpadají v chaosu neřízených a roztržitých základních škol, neřešené neúspěšnosti a v předčasné selekci a nepřístupnosti středních škol. Nakonec má Česko takřka nejméně mladých vysokoškoláků v Evropě.

Zatím nečelíme velkému odlivu mladých vzdělaných lidí. Ale ani na to se nelze do budoucna spolehnout. Česko totiž není ani zdaleka ve všem země pro mladé. Máme drahé a nedostupné bydlení, nepříliš kvalitní univerzity a daňový systém, který obrovsky daní práci a snahu mladých lidí dostat se k základnímu majetku, ale prakticky nevybírá prostředky od lidí, kteří jej v minulosti už nabyli. Pokud ztratíme i relativně liberální a prozápadní orientaci státu a kvalitu služeb, mohou v očích mladých lidí naplno převážít zdejší nevýhody.

Máme dobré podmínky, abychom se stárnutím populace zvládli krizi důchodového systému. Řada domácností má vlastnické a splacené bydlení. A takřka čtyři miliony Čechů se účastní penzijního spoření. Pokud by investovali efektivně, může tato část penzí doplnit průběžné státní důchody a zaručit solidní životní úroveň seniorů. Český třetí pilíř ale kvůli špatnému nastavení fondů a vysokým poplatkům takto vůbec nefunguje.

Každá krize je příliš dlouhá

Česko v řadě oblastí promarní svůj potenciál a kvůli odsouvání reformy má zaděláno na problémy. Špatně ale zvládáme i dosavadní krize, které u nás pravidelně trvají déle, než je běžné, a zpomalí ekonomiku i reformní úsilí. A má to jeden konkrétní důvod.

Vlády nedokážou v ekonomických krizích uvolnit danění či jinak pomoci spodní příjmové polovině. V Česku není příliš extrémní chudoby. Máme však relativně nízké mzdy a zároveň je přehnaně daníme. Člověk s minimální mzdou platí měsíčně na odvodech a daních až 11 000 Kč. V čistých příjmech spodní poloviny zaměstnanců patříme mezi sedm nejhorších zemí Evropské unie.⁴ Danění nejchudších zaměstnanců se navíc v čase zvyšuje, protože se nevalorizují základní daňové slevy. Chudší lidé v krizích nemohou sahat do úspor, výrazně proto omezují spotřebu, což brzdí celou ekonomiku. Platíme za to prodlužovanými krizemi.

Ekonomická krize z roku 2009 se na rozdíl od většiny států protáhla na čtyři roky. Po původním otřesu finančních trhů si Česko totiž zasadilo druhý direkt přílišným utahováním opasků, které omezilo domácí poptávku.⁵ Prakticky totéž jsme viděli o dekádu

později v inflační krizi za Fialovy vlády. Jen místo někdejších restrikcí dávek a investic přispěly k omezení domácí poptávky mezi lety 2021 a 2024 daňové experimenty, ze kterých vyšli nejhůře nízko-příjmoví pracující.

Rok 2025 přinesl oživení. Ekonomika a spotřeba domácností ale jen doháněla velmi slabé roky, v čemž nás zachraňuje i rozšíření pracovního trhu příchodem ukrajinských uprchlíků. Když hlavní ekonomické ukazatele přepočítáme na hlavu, Česko sotva dorovnálo předcovidovou úroveň. Průměru Evropské unie se v poslední dekádě přibližujeme jen zanedbatelně, v postkomunistickém bloku patříme v takzvané ekonomické konvergenci mezi nejpomalejší.⁶

Mezitím ale narostly nerovnosti a řada lidí zchudla. Necelé polovině domácností zůstávají po zaplacení bydlení nižší reálné příjmy než v roce 2021. V ekonomických problémech uvízla především dolní polovina pracujících. Počet domácností, které z příjmů nic neušetří a žijí z měsíce na měsíc, mezi nimi vzrostl ze třetiny na bezmála polovinu.⁷ Děje se to i přesto, že chudší pracující museli výrazně proškrtat své domácí rozpočty — šetřit museli i na vzdělávání a volnočasových aktivitách dětí, což může dále posílit zdejší velké vzdělávací nerovnosti.⁸

Když ekonomicky stagnujeme a rozdíly v životní úrovni se prohlubují, důsledky bývají dalekosáhlé — a často nečekané a na první pohled neviditelné. Ve výzkumech tak zaznamenáváme dopady ekonomicky těžkých časů na duševní zdraví. Symptomy depresí nebo úzkostí v posledních letech reportovalo 16 až 18 % dospělých, což je výrazný nárůst oproti době po největších vlnách pandemie. Deprese či úzkosti tehdy trápily mladé lidi a ženy, které zůstávaly zavřené s dětmi v domácnostech. Teď duševní problémy narostly zejména mezi ekonomicky ohroženými lidmi. Symptomy hlásí dvakrát častěji než zbytek populace.

Ekonomická stagnace má i politické dopady. Výzkum Rozdělení svobodou⁹ svého času rozdělil Česko do šesti sociálních tříd podle úrovně příjmu, majetku, ekonomického a kulturního kapitálu. Ukázal přitom, že když se všechny společenské zdroje sečtou, výrazně souvisejí s důvěrou v demokracii. Lidé, kteří mají všechny

společenské kapitály vysoké a nestrádají, považují z velké většiny demokracii za nejlepší způsob vlády. Mezi lidmi s nízkými příjmy, malými společenskými kontakty a špatnými zkušenostmi si to myslí jen zhruba třetina. Většina říká, že u lidí, jako jsou oni, na společenském zřízení nezáleží.¹⁰

Volební chování se přitom může změnit i během několika málo let. Mobilizace ve volbách 2025 souvisela s tím, nakolik voliči zchudli.¹¹ Pětikoalici liberálních stran se podařilo udržet většinu voličů z roku 2021, stoupla ale volební účast lidí ze znevýhodněných regionů, kteří rozhodli volby jednoznačně ve prospěch ANO.¹² Klíčovou roli sehráli lidé v aktivním věku bez maturity, mezi nimiž hnutí miliardáře Andreje Babiše takřka zdvojnásobilo svou podporu.¹³ Voliči ze stejné skupiny také zajistili, že se do Sněmovny dostali oba pozdější koaliční partneři ANO — SPD a Motoristé. Česká mobilizace nebyla výjimečná. Podobná vlna nespokojenosti vynesla podruhé do Bílého domu i Donalda Trumpa, kterého výrazněji než v minulosti volili nízkopříjmoví a středněpříjmoví pracující zasažení inflací. A klidně při tom v republikánských státech hlasovali pro zvýšení minimální mzdy či povinnou nemocenskou.¹⁴

Ze zbytečně prodlužovaných krizí si odnášíme dlouhodobé škody. Z té první 800 000 lidí v exekucích, z nichž polovina v nich neřešitelně vězí dodnes, což dále brzdí pracovní trh, ekonomiku a ničí kvalitu života.¹⁵ Po covidové a inflační krizi nám zase zůstal deficit rozpočtu, který bohužel není dán investicemi do vzdělávání či regionálního rozvoje. Způsobili jsme si ho nepromyšlenými daňovými škrty a tím, že důchodový systém během inflace nelogicky zvyšuje zejména vysoké důchody.

Nakonec mají české krize ještě jeden důsledek, který nás vrací k původnímu problému — nepřipravenosti na budoucnost. Když trávíme přehnaně času hašením a konsolidací, nezbývá příliš prostoru na skutečné reformy. Veřejné systémy tak nadále zůstávají ve stavu, v němž nedokážou reagovat na příští krize a výzvy. Česko připomíná plavce, který se mezi každým tempem potopí moc hluboko, a když se vysílený dostane nad hladinu, nemá ani čas se nadechnout a podívat se, kam ho řeka žene.

Musíme se tedy zabývat otázkou, proč se nic nemění, ačkoli o problémech již toho víme hodně. Už je totiž rozhodně nemůžeme popisovat jen jako „slepé skvrny“.

Dva zdroje neférovosti a stagnace

Současné Česko brzdí dva typy nespravedlností:

První je nerovnost šancí. Podstatné části společnosti odpíráme reálné příležitosti pro životní úspěch a vyřazujeme ji ze společné prosperity. Politický filozof John Rawls se v myšlenkovém experimentu ptal: *Jak byste nastavili spravedlivé fungování společnosti, pokud byste nevěděli, v jaké pozici se v ní ocitnete?* Většina lidí by si asi nezvolila společnost, v níž váš osud zásadně závisí na tom, v jakém regionu se narodíte. V níž máte malé šance uspět ve vzdělávání, pokud vyrůstáte v chudé rodině. V nichž se práce mladých lidí daní tolik, že pokud nic nezdedili, mohou stěží pomýšlet na vlastní bydlení, zatímco ze zhodnocení majetku se neplatí takřka žádné daně. Právě v takové zemi však žijeme.

V Česku platí bohatí menší daně než chudí. Když sečteme všechny daně a odvody, horní desetina odvádí výrazně menší procento z příjmů než nízkopříjmová desetina, která se snaží vymanit z chudoby. Pracující s minimální mzdou odvádějí měsíčně více, než kolik platí na dani z nemovitosti majitel desítek luxusních bytů. Více než zaplatíte při vhodné optimalizaci z práce na IČO za 1,5 milionu Kč ročně, z prodeje firem, investičních nemovitostí či akcií klidně za stovky milionů.

Máme velké regionální nerovnosti, a to i proti větším zemím, jako je Polsko. Polské regiony se oproti našim výrazně méně liší ve výsledcích vzdělávání, nedokončování škol, v počtu lidí, kteří v nich mají vysokou školu či pracují v produktivních STEM oborech.¹⁶ Varšava svou daňovou či pobídkovou politikou vědomě podporuje investice do chudších regionů. Ve výsledku tak růst Polska táhne ekonomika všech regionů a deseti velkých prosperujících měst. V Česku se oproti tomu v řadě regionů život nezlepšuje.¹⁷

Oproti Polsku, ale i Estonsku a Slovinsku mají české děti z chudšího a méně vzdělaného prostředí horší vzdělávací výsledky. Jejich

postup vzdělávání připomíná neustálé překonávání překážek — bez ohledu na svůj talent mohou doplatit na nerovnou kvalitu základních škol, neschopnost správně strategizovat v komplikovaném přechodu na střední školy i na absenci podpory chudších vysokoškoláků.

Šance zbytečně odpíráme i části cizinců. Po ruské invazi na Ukrajinu jsme dokázali přijmout stovky tisíc uprchlíků. Na první pohled se jim daří — tři čtvrtiny mají práci. Realita je však taková, že dvě třetiny pracují výrazně pod svou kvalifikací. Lidi, kteří mohli být zdrojem růstu české ekonomiky, držíme ve špatně placených či prekarizovaných pozicích s velkou nestabilitou, příjmy na dohody, na ruku či přes agentury.¹⁸

Všechny tyto problémy v sobě kombinují neférovost a negativní vliv na růst i kvalitu života. Náš rozvoj nemůžeme zakládat jen na úzké střední třídě, které se podaří prokličkovat všemi nástrahami od regresivních a demotivujících daní přes exekuce, regionálně nerovné vzdělání a zdravotnictví až po nedostupné bydlení. Pokud chceme ukončit stagnaci Česka, musíme do jeho růstu zapojit co nejvíce lidí a regionů.

Tomu by pomohlo i překonání druhého typu nespravedlností. Racionálním zájmem společnosti je, aby se jedincům vyplatilo spíše jednání, které by bylo systémově udržitelné, pokud by jej následoval každý. V Česku ale veřejné systémy často nastavují motivace zcela naopak.

Z hlediska daní je levnější se upít k pracovní neschopnosti než pracovat za minimální mzdu. Investice do energetické úspornosti budov a obnovitelných zdrojů se firmám nevyplatí kvůli chybně nastaveným daňovým odpisům. Vysoké zdanění práce stát umožňuje obejít švarcsystémem či dohodami o provedení práce, což využívá zhruba pětina pracovní síly, ale pokud by se to stalo obecným pravidlem, zažijeme kolaps státu a všech veřejných systémů. Pracovní trh bude brzy řešit, kde nahradit odcházející silné ročníky Husákových dětí. Rodiče malých dětí ale odrazujeme od dřívějšího návratu do práce vysokým daněním. Vysoké daně a odvody platí i senioři, kteří odkládají čerpání penze.

Kombinace malé flexibility pracovního trhu a nízké minimální mzdy umožňuje firmám platit málo, což stát dorovná dávkami. Lidem v exekucích a oddlužení, kteří mají dávky, s nárůstem mzdy často i klesá příjem, což je motivuje zatajovat příjmy. V neřízeném vzdělávání je zase pro aktéry nejvýhodnější přenést zátěž sociálně znevýhodněných dětí na jiné školy, což vede k tomu, že neposilují vlastní kapacity.

Třetí fondový pilíř důchodů je nastaven tak, aby v něm strádající a banky svými poplatky „česali“ státní příspěvky v produktech, které ale nemají pořádný význam pro zajištění na stáří. Ve zdravotnictví není nikdo z aktérů — pacienti, praktičtí lékaři ani pojišťovny — motivován k maximalizaci prevence, bez níž se ovšem zdravotnictví zhroutí. Rozpočtové určení daní rozděluje obcím a krajům přes 400 miliard Kč ročně. Systém ale stát nastavil tak, že obce a kraje nic nemají z ekonomické aktivity na svém území — chybí motivace spolupracovat s byznysem na tvorbě pracovních míst. Financování nepodporuje ani spolupráci malých obcí, které přitom nedokážou plnit komplexní agendy. A když kraje nepostaví střední školy a obce nezřídí bydlení, nic se neděje, náklady převezme stát.

Člověk nemusí být zastánce extrémního utilitarismu, který maximalizuje společenské blaho bez ohledu na svobodu a autonomii jednotlivých lidí, aby viděl, že je zde něco špatně. České veřejné systémy často přímo penalizují chování, které by se mělo naopak stát obecným a udržitelným pravidlem. Solidarita a společenské jednání tak přinášejí lidem vyšší náklady, stát zároveň musí neustále draze korigovat a řešit následky chybně nastavených motivací. Ve všech uvedených případech to vede k neudržitelnosti, astronomickým veřejným nákladům a omezení růstu. Důsledky se přitom projeví se stárnutím populace, kdy se trh práce, zdravotnictví, důchodový systém a příjmy rozpočtů ocitnou pod tlakem. Na reformy už ale bude pozdě.

Kultura, kde nic není možné

Bylo by poraženectví tvářit se, že se v Česku nic nemění a vlády setrvávají v pasivní strnulosti. Vlády ČSSD a ANO dokázaly do jisté

míry zkrotit exekuční klondike, zavést EET a kontrolní hlášení DPH — dvě věci, které pro omezení daňových úniků dávají smysl. Vláda Petra Fialy udělala základní, ale nutné úpravy prvního pilíře důchodů, digitalizovala a sjednotila některé sociální dávky a připravila solidní reformu podpor v nezaměstnanosti, aby si lidé mohli snáze hledat lepší práci. Také zkrátila a zjasnila oddlužení. Ve vzdělávání pohnula se vzděláváním učitelů a stabilnějším financováním podpůrných profesí ve školách. Většina zásadních problémů ale zůstala nedotčena.

Je fascinující sledovat, co vše začalo být postupně problémem. V začátcích psaní této knihy jsem byl v dnes již zrušených *Otázkách Václava Moravce* diskutovat o zdravotní prevenci. Někdejší šéf zdravotní pojišťovny stejně jako politici souhlasil s nutností posílit prevenci. Prý je to ale v praxi velmi složité zrealizovat. V minulosti jsme zvládli řadu průmyslových a vědeckých transformací a najednou nedokážeme připlatit praktikům za očkování a screeniny rakoviny či zdanit krabicové víno.

Američané mají hezké spojení „no can do culture“. Označují tak politickou kulturu, kde existuje obrovská averze k riziku a změnám, každá menší reforma představuje problém a najdou se důvody, proč ji nedělat nebo ji alespoň neudělat pořádně.

Proč se nic nemění, ačkoli zhruba víme, jak by mělo? V druhé části této knihy popisují důvodů hned několik. Některé jsou spíše technické. Trpíme analytickou slepotou. Ministerstvo financí nemá pořádný nástroj k modelování souběhu daňových reforem a jejich dopadů na domácnosti. Vzdělávání řídíme prakticky zcela naslepo — neznáme výsledky škol ani dopady opatření za vysoké miliardy. Analýzy důchodového systému zase dělá jen pár lidí uvnitř ministerstev. Absentuje větší oponentura, využívají nevhodné mikrosimulační programy, v nichž simulovat i malou parametrickou změnu v reformě trvá dlouhou dobu. Patrně proto nepřekvapí, že v jednom roce úředníci Ministerstva práce a sociálních věcí hrozili, že se v padesátých letech dostane důchodový systém do schodku 5 % HDP. Když napřesrok ve svých výpočtech zahrnuli jiné předpoklady o vývoji mezd či migrace, sekera se snížila o 100 miliard Kč.

Na potřebě reforem to nic nemění, dobře to však ilustruje povědomí státu o fungování jeho pilířů. Nemáme ani výzkumné pracoviště zaměřené na modelování reforem, kde jde o stovky miliard korun.

Slepotu státu přitom nemohou řešit poradní orgány jako Národní ekonomická rada vlády (NERV). Druhá Babišova vláda jej zrušila, potenciál orgánu ale mohu posoudit z vlastní zkušenosti, protože jsem byl jeho členem během první Babišovy i Fialovy vlády. Instituce jako NERV mohou pomoci během krizí — jako experti jsme pomohli vládě zachránit menší firmy během epidemie covidu i zavést cílené pomoci během inflační krize. Pro dlouhodobou činnost vlády ale velký přínos nemají. NERV se skládá z neplacených dobrovolníků, kteří nemají k dispozici data státní správy ani analytiku. Ideálně by měl být propojen s Výzkumným analytickým útvarem vlády, který by na jeho zadání zpracovával podklady. Následně by docházelo k jejich konzultaci vládou a zapracování ministerstvy. Během zkušenosti v NERVu jsem ale pochopil zákoutí veřejné politiky a proč opatření, od nichž si tolik slibujeme, často v Česku svými výsledky zklamou.

Vlády nedokážou řídit reformy, které procházejí napříč více ministerstvy. Klíčové úkoly jako dostupné bydlení či regionální rozvoj proto leží ladem. Náš odpor k centralismu nás dovedl k extrémní roztržičnosti samospráv, všech dotačních programů a institucí. Český stát tak nelze kvůli totální fragmentovanosti snadno autoritářsky převzít, zároveň se v něm také ale nedá nic moc udělat. Nedokážeme plánovat. Řada velkých strategií našeho státu není vůbec zohledněna ve státních rozpočtech, tudíž v šuplících postupně upadají v zapomnění. Politický proces místo toho zahrnuje snahy o mikro-konsolidace rozpočtu a každoroční hádky o zvyšování různých dávek či daňových slev, které by přitom šly valorizovat automaticky.

Hlavní problém ale vidím ve vzniku jakéhosi stockholmského syndromu. I neefektivní stát brzděný nerovnými šancemi a demotivacími totiž má své dočasné a domnělé vítěze. Daňový systém založený na výjimkách a nerovném danění typů příjmů přináší společenskou výhodu těm, kteří se v něm orientují. Nerovná kvalita základních škol a úzké hrdlo středních škol, kterým lze projít jen

s kvalitním strategizováním a přípravou, dává kompetitivní výhodu střední třídě. Politika bydlení nevytváří novou nabídku, ale horních dvacet procent může čerpat vysoké daňové slevy na hypotéky a později prodávat bez danění nemovitosti, jejichž cena rychle roste i kvůli nedostatku výstavby. Tato zadní dvířka z marasmu veřejných politik mají důležitý vedlejší efekt. Střední třída, která by měla tlačit na reformy, je politicky nakoupena pro *status quo*. Toleruje vlastního věznitele — marasmus veřejných politik, který brzdí celé Česko, ale některým poskytuje o trochu lepší postavení.

Řada lidí ze střední třídy si tento paradox zřejmě dobře uvědomuje. Pro jeho překonání jsou ale potřeba dvě věci. Zprvè skutečně a otevřeně popsat problém. Okolo dvou třetin Čechů se v daňovém systému vůbec nevyzná. Lidé, kteří podceňují rozsah výjimek a nerovností, jsou často právě ti drčení vysokým daněním středně-příjmové a nízkopříjmové práce. Kvůli své neznalosti ale paradoxně nepodporují reformy. Pro politiky je pak logicky lepší je uchovat v nevěděni a posilovat výjimky pro část informovaných. Zadruhé potřebujeme nabídku skutečně velkých reforem, které posílí prosperitu, férovost i kvalitu života najednou. Kvůli takovým se totiž vyplatí riskovat výsadní postavení ve stagnující společnosti. A právě o podobných reformách je tato kniha.

Spravedlivý růst

V knize *Slepé skvrny* jsem v roce 2020 popisoval méně viditelné formy chudoby, nerovnosti ve vzdělávání, populismus a kulturní války politiků, které nás od řešení problémů vzdalují. Už tato kniha přinesla některé návrhy řešení, stále se však jednalo hlavně o esejistický popis problémů. Od té doby jsem strávil pět let s týmem analytiků a analytiček výzkumné organizace PAQ Research výzkumem českých výzev. V Babišově i Fialově NERVu se snažil prosazovat jejich řešení.

Spravedlivý růst v mnohém rozvíjí knihu *Slepé skvrny*. Je snad poučenější, rozhodně komplexnější — a často odvážnější v popisu strukturálních kořenů našich problémů. Název *Spravedlivý růst* jsem zvolil záměrně. Kniha se nechce schovávat za metafory a utápět se

v negaci, co vše nefunguje. Na každý popsaný problém nabízí či diskutuje konkrétní řešení. Proto s ní různí čtenáři v různých částech nemusí souhlasit. A to je dobře. Produktivní spor totiž potřebujeme. Jednou z hlavních chyb české veřejné debaty posledních dekád je, že jsme natolik unaveni neustálými personálními spory a permanentní kampaní a osočováním, že do skutečně podnětných konfliktů o podobě klíčových reforem se již nikomu nechce. Politické a sociální střety se přelévají do impotentních koryt kulturních válek, z nichž marginální politické strany vytěží potenciál dostačující k ohrožení liberální demokracie. V klíčových otázkách jako reforma vzdělávání jsme se zase obavami pojmenovat věci přesně a jít do obsahového sporu vmanipulovali do zdánlivého konsenzu — ten se však rozsype, když dojde na skutečné reformy, protože domnělá shoda nedává reálné zadání, jak věci měnit.

Spravedlivým růstem nemyslím jakýkoli růst, který je následně přerozdělován dávkami či důchody do zbytku společnosti. Právě naopak. Cílem této knihy je popsat, jak můžeme posílit prosperitu Česka tím, že uděláme společnost férovější, zahrneme do růstu více regionů a společenských tříd. Jak vytvářet podhoubí pro růst, který vede k rozvoji kvality života maxima lidí i veřejných služeb, aniž by vedl ke kolapsu životního prostředí a klimatu.

Knihy má tři velké části. První se zabývá daněmi. Máme je nastaveny tak špatně, že poctivá reforma může dosáhnout mnoha cílů. Oživit ekonomiku, omezit výjimky a posílit férovost, snížit chudobu a vybrat další desítky miliard korun na investice do vzdělávání, obrany či transformace energetiky. Tato část analyticky vychází z nejkompexnějšího polistopadového návrhu daňové reformy, který jsme roky zpracovávali s kolegy z PAQ Research, CERGE-IDEA a Centra veřejných financí a více než desítkou konzultujících předních ekonomů a ekonomek. Kniha je ale dává do širšího kontextu blížících se krizí, které mají stále častěji globální rozměr.

Druhá část knihy se zabývá reformami veřejných systémů. Česko jich potřebuje celou řadu. Zaměřuji se proto zejména na oblasti, kterými tečou stovky miliard korun veřejných prostředků, kvůli neefektivnímu nastavení ale brzdí růst, ohrožují udržitelnost

služeb či odčerpávají peníze, které potřebujeme jinde. Popisují, jak reformovat trh práce a související sociální systémy (dávky, exekuce), aby směřovaly k vyšším mzdám a nevytlačovaly stovky tisíc lidí do prekarity. Jak reformovat důchody — a to nejen směrem k fiskální udržitelnosti, ale také k solidním penzím a zvýšení podílu pracujících na rostoucí roli kapitálu. Další kapitoly ukazují, jak posílením zdravotní prevence zachránit české zdravotnictví, jak může Česko posílit zabrzděný regionální rozvoj a dostupnost bydlení.

Třetí část se týká vzdělávání. Školky, segregace romských dětí a malá podpora dětí z chudšího prostředí, o nichž mluví *Slepé skvrny*, zůstávají klíčovými problémy. Do velké míry se však jedná o důsledky tří systémových selhání. Na začátku stojí roztržitý systém 2 600 často laických zřizovatelů základních škol — obcí. Systém nikdo neřídí, nikdo neodpovídá za kvalitu, všichni jsou přehlčeni administrativou, rozvoj znevýhodněných dětí se „trestá“ posíláním dalších dětí do těchto podporujících škol. Na nerovné základní vzdělání navazuje systém 230 oborů středních škol. Žáci si volí kariéry na základě náhodné regionální loterie, o životech rozhodují schopnosti uspět ve strategické bitvě přijímaček a přihlášek na střední školy. Obě sociální síta českého vzdělávání vedou k nerovnostem a promarnění spousty talentů, čemuž jen napomáháme neschopností aplikovat stabilní a ověřené intervence a měřit jejich výsledky.

Části knihy lze číst i v odlišném pořadí. Všechny jsou ale úzce provázány. Zaostávajícím částem vzdělávání nedokážeme pomoci, pokud neřešíme také stagnaci regionů a destabilizaci rodin masivním zdaněním práce, exekucemi a nedostupným bydlením. Nižší danění práce má samo o sobě také omezený efekt, když zároveň rezignujeme na politiky, které směřují k růstu mezd. Reformu třetího pilíře penzijního systému zase ztěžuje, že jej v našem nevídaném daňovém systému znevýhodňujeme oproti jiným investicím. Zdravotní prevenci těžko posílíme, dokud zároveň necháme díry ve spotřebních daních.

Proto kniha pojednává o všech těchto problémech. Čekají nás další a často složitější výzvy. V řešení klimatických změn a transformace energetiky, zvládnutí migrace, bezpečnostní politiky i udržení

hodnot lidských práv a mezinárodního práva tváří v tvář jejich porušování všemi stranami včetně našich spojenců. To, jak z výzev Česko vyjde, ale závisí do velké míry na tom, zda do nich budeme vstupovat jednotní, důvěřující v budoucí prosperitu, rovnost šancí a schopnost věci měnit. Nemusíme se nechat paralyzovat i běžnými reformami a pokračovat v kultuře stagnace a bezmoci. Ambicí této knihy je ukázat, že máme budoucnost plně v rukou.

(Kniha byla finalizována v letech 2025 a 2026, v některých reáliích a nastavení veřejných politik tedy odkazují ještě k roku 2025.)

ČÁST 1

DAŇOVÝ SYSTEM

Historik Jakub Rákosník ve svých knihách popisuje sovětizaci sociálního systému v padesátých letech, která postupně zaplevelila a zničila solidně navržený systém národního pojištění. Ten vznikl v letech 1946 až 1948 na troskách druhé světové války a inspiraci čerpal z reformy, které ve Velké Británii zaváděl lord Beveridge. Komunisté o britské inspiraci nemluvili. Zpočátku ale systém podporovali a pomalostí jeho příprav a přijetí dokonce zdůvodňovali převzetí moci v únoru a květnu 1948. Univerzální zdravotní a sociální pojištění, které nedělalo rozdíly mezi typy pracujících, chválili jako překonání meziválečného stavovského „reakcionářství“, kde se odvary a zabezpečení různých zaměstnanců výrazně lišily.

Panovat ale znamená rozdělovat. Národní pojištění se začalo sovětizovat již v době, kdy komunisté odváděli první lidi včetně mého dědy do pracovních lágrů. Vznikly tři kategorie pracujících dle budovatelské prospěšnosti, které se kromě mezd lišily ve výpočtu důchodů. Univerzální přídavky na děti se začaly řídit absencí v práci. Jednoduché daňové slevy na děti nahradil složitý systém odstupňování daní podle počtu potomků. Začaly vznikat další a další preferované či perzekvované skupiny, které se lišily v míře odváděných daní a čerpaných dávek. Sociální systém se stal zcela netransparentním a výpadky rozpočtů musel stát řešit ekonomicky nesmyslnými opatřeními.¹

Občas jako společnost měníme cíle, ale podceňujeme to, nakolik pokračujeme v přemýšlení a principech vytyčených v minulosti. Komunisté sociální politiku změnili v nástroj perzekuce a preference, čímž místo univerzálního pojištění vytvořili zrcadlový obraz stavovské nerovnosti. Současný český daňový systém sice mění ideový směr, ale unikátní koncentrací neférových výjimek a zvýhodnění, které je nutné hradit „dušením“ zbytku poplatníků, tato ideologická řěseta minulosti připomíná.

Kapitola 1

Jak přemýšlet o daních

Na světě není moc zemí, kde z minimální mzdy zaplatíte na daních více než z vlastnictví desítek luxusních bytů v metropoli či z miliardových prodejů firem, akcií a investičních nemovitostí. Kde se více než pětinasobně liší zdanění stejné práce podle toho, jakou smlouvu podepíšete. Zemí, které čelí drtivým dopadům alkoholismu, ale mohou si dovolit výjimky a stagnaci spotřebních daní u piva a vína. Kde daně dusí chudší regiony, spotřebu domácností a brzdí firemní investice, přesto vybírají málo na vzdělávání i obranu. Kde specifické slevy můžete čerpat jen, pokud nepracujete, a v dosažení bydlení pomáhají nejbohatší pětině. Kde jsou jedny z největších a rostoucích majetkových nerovností v Evropě, ale místo uzavření výjimek v majetkových a kapitálových daních se skrytě zvyšuje zdanění práce. Jedna taková země se jmenuje Česko.

Největší chybou by bylo začít kapitolu o daních tím, že budeme procházet jednu daň po druhé a popisovat, kolik na nich lze vybrat. Sedli bychom tím na lep, do něhož se chytla řada předchozích českých vlád. Když vláda Petra Fialy v roce 2022 a 2023 řešila takzvaný konsolidační balíček s ambicí napravit výpadek, který vznikl zrušením superhrubé mzdy a dalším daňovým kutilstvím

v minulosti, přišla za odborníky z Národní ekonomické rady vlády (NERV) s dlouhými seznamy daňových slev, úlev a zařazení produktů do různých sazeb DPH. Volání několika kolegů i mne po skutečných reformách nebylo vyslyšeno. Bylo prý třeba zvýšit výběr daní a omezit schodek rozpočtu, na větší reformy bude čas později.

A tak politici ze seznamů vybírali, co škrtat a měnit. Postupovali s účetní optikou „kolik se vybere“, které se přizpůsobila i debata v médiích a sněmovně. Balíček skutečně zvýšil výběr o pár desítek miliard korun. Žádná koncepční změna daňového mixu se ovšem nekonala. Neřešilo se, nakolik český daňový mix podporuje či brzdí růst, pracovní trh, zdravotní prevenci či rozvoj chudých regionů. Nevznikla ani pořádná analýza, jaké bude mít balíček dopady. A na skutečné reformy už v následujících letech vládě nezbyl čas. Tak už to bývá, když reformy odsunete.

Stát působí při nastavování daní jako arbitr, který má dvě schopnosti. Zaprvé rozhoduje, kolik daní bude vybírat a kolik prostředků vynaloží na služby. Zadruhé určuje, od koho a za co daně vybírat. Ovlivňuje tím motivace lidí a firem, míru chudoby i růst ekonomiky. Pokud na svou druhou schopnost zapomíná a zvyšuje daně, které mají nejhorší ekonomické dopady, ukrajuje ze ztenčujícího se koláče. Navíc brzdí prosperitu a ve většině lidí vyvolává pochybnost, zda výběr daní a jejich investice mají smysl.

Úspěšná daňová reforma musí začít z druhého konce. Existují totiž principy dobrých daní. Stojí za to sledovat minimálně čtyři hlavní.

Růst a efektivnost daní

Komunistům se kromě sovětzace sociálního systému podařil ještě jeden majstrštyk, který může sloužit jako metafora pro přemýšlení o dopadech daní. V roce 1975 posunuli kvůli těžbě uhlí kostel Nanebevzetí Panny Marie v Mostě o 841 metrů.² To se s domy a pozemky často neděje. Kdyby ale byly vidět zástupy desítek tisíc lidí, kterými pohybujeme na trhu práce daněním aktivity, nízkých příjmů, návratů rodičů do práce, bledly by obrázky podkopaného kostela na kolejích jako všední historická ilustrace.

Klíčovým aspektem daní je jejich vliv na ekonomiku a její růst, slovy nobelisty Jamese Mirrleese³ „efektivnost“. Při zvýšení daně z nemovitostí se nesníží počet nemovitostí — lidé je většinou nikam nepřesunou⁴ a zejména u pozemků pak platí, že jejich nabídka je v podstatě fixní. Když naopak příliš vzroste danění práce, motivuje to pracovat načerno či celkově méně.

Česko stojí na vysokém zdanění zaměstnanců — včetně těch nízkopříjmových a středněpříjmových. Ničíme tím pracovní trh. Vysáváme kupní sílu z chudších regionů, a tím brzdíme jejich rozvoj. Redukujeme poptávku v dobách ekonomické krize, které tak v Česku trvají velmi dlouho. A celkově omezujeme růst i spokojenost velké části společnosti. Vliv na růst však mají i spotřební daně, které mohou správným nastavením posílit zdravotní prevenci, a tím i produktivitu práce a celkovou kvalitu života v Česku. Stejně tak závisí prosperita na tom, zda firemní daně motivují k investicím do nových technologií, nebo spíše k odlivu zisků z Česka.

Řada odborníků se v minulosti snažila vyčíslit efekt daní na ekonomický růst z historických dat o daňových změnách. Není to nic jednoduchého. Dopady přicházejí až po čase, liší se vnitřní nastavení daní, změny probíhají současně s dalším posilováním či utlumováním investic nebo se změnami ve vzdělání. Efekty popisované v různých studiích se tak dramaticky liší.⁵ Panuje přesto značná shoda, jaké daně více či méně škodí růstu a prosperitě. Autoři výzkumu zkoumajícího dvacet jedna zemí Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD) po dobu třiceti tří let odhadují, že posun daňového mixu o jeden procentní bod od zdanění práce a zisků firem směrem ke spotřebě a majetku může být spojen s růstem ekonomiky o 0,25 až 1 % HDP.⁶

Chudoba a mobilita

Jako nástroj omezování chudoby občas chápeme pouze dávky, důchody a bezplatné služby. Dusivý efekt daňového mixu na českou společnost i přes tlustou a pestrou vrstvu záplat ale jen tak nezmizí. Nejchudší desetina ekonomicky aktivních lidí platí v Česku na pracovních, spotřebních a majetkových daních vyšší procento svých

příjmů než nejbohatší desetina.⁷ To je těžké považovat za férový systém, není ale ani pragmatický.

Chudí lidé se těžko vymaní z exekucí a z dávkové podpory, když jim z příjmů bereme v průměru 46 % na různých daních a odvodch. Je těžké stabilizovat rodiny v bydlení a zajistit dobré vzdělávací podmínky pro děti, když více než čtvrtina i kvůli vysokému zdanění negeneruje úspory. Nikdy nevyřešíme *pay gap* mezi platy mužů a žen, pokud bude rodičům — v Česku většinou matkám — bránit v návratu na trh práce obrovské zdanění prvních pracovních měsíců. A s udržitelností bezplatného zdravotnictví, které je klíčové pro kvalitu života chudších lidí a seniorů, nepohneme, pokud nezhledíme škodlivost alkoholu ve spotřebních daních.

Existuje ještě jeden dobrý důvod, proč je spravedlivé, aby zejména odvody z práce méně zatěžovaly nízkopříjmové. Postavení lidí se během života mění. Ve Velké Británii se zhruba 24 % pracujících, kteří byli v roce 1991 v nejnižší příjmové pětině, do roku 2008 dostalo mezi dvě horní pětiny. Mírná progresse v celkovém danění se při pohledu na celé životní kariéry rozmělní do relativně podobných sazeb, protože člověk v různých fázích svého života platí různé vysoké daně.⁸ V době začínajících kariér s nižšími platy či během ekonomických problémů domácnosti progresse uleví, aby se naopak po svém etablování na trhu práce a v době prosperity více podíleli (například majetkovými daněmi) na financování veřejných služeb. Daně tak ovlivňují společenskou mobilitu, která je v Česku obecně slabá. Právě mobilita je přitom, jak si ukážeme, důležitá pro ekonomický růst i důvěru v demokracii.

Férovost a její zástěrky

Každá daňová výjimka je vyšší daň jiného člověka, popsal to pregnantně Paul Johnson, šéf jednoho z nejvýznamnějších britských ekonomických think-tanků IFS.⁹ A Česko má spoustu výjimek v danění práce, spotřeby i kapitálu. Více je dokázkou využívat lidé s vyšší znalostí daňového systému a v pozicích, kde na ně můžete dosáhnout. Nejmenší znalosti i možnosti čerpat daňové výjimky mají zaměstnanci s nižšími a středními příjmy. A na jejich úkor také často probíhá navyšování daní.

V Česku se to děje skrytě tím, že nejsou valorizovány slevy na poplatníka a děti — slevy se nezvyšují v čase o inflaci či růst mezd, takže jejich reálná hodnota postupně klesá a daňová zátěž se fakticky zvyšuje. Kvůli tomu výjimky druhých ve výsledku zaplatí nejméně příjmoví zaměstnanci. Zvyšujeme ekonomicky nejvíce škodlivé danění práce. Politici na to ale reagují opětovným posilováním výjimek, které nabízejí skuliny individuální prosperity v rámci celospolečenské stagnace.

Ve výzkumu pro Český rozhlas jsme 1 500 Čechů položili 11 otázek, které souvisely se specifiky českého daňového systému a s tím, na co se vybrané peníze vydávají. Přes 60 % lidí mělo znalosti odpovídající tipování — správně odpověděli na maximálně 4 otázky z 11. Výzkum však hlavně ukázal jeden z důvodů, proč se v Česku věci nemění. Kdo chyby daňového systému nezná, bývá vůči němu logicky vlažný a nepodporuje jeho zásadní reformy. Zbytek se rozděluje na ty, kterým se jednotlivé změny hodí, či nehodí.

Reformátoři se tak ve výsledku mohou opřít o podporu pouze relativně malé skupiny lidí, která ví o nespravedlnostech a neefektivitách daní — a zároveň by se jí nedotkly jejich změny. Reformu daní omezující švarcsystém tak podporují zaměstnanci, kteří vědí o násobných rozdílech v danění stejné práce podle toho, zda ji děláte na IČO, či zaměstnanecky. Uzavření výjimky ve spotřební dani na tichá vína zase lidé, kteří o ní vědí, víno přitom příliš nepijí. A tak dále. I proto je nutné zásadní problémy českých daní vysvětlovat a nabízet úplnou reformu, na níž vydělá Česko jako celek.

Výběr a investice do prosperity

Česko vybírá na daních a odvodech 34 % svého HDP.¹⁰ Průměr v Evropě je okolo 38 až 40 %. I nám podobné státy jako Slovensko, Polsko, Maďarsko a Slovinsko vybírají v průměru o 2,2 % HDP více než my. To zní jako nic, ale v dnešních cenách jde o zhruba 180 miliard Kč. Aspoň část bychom měli odmazat.

Kolegové z Centra pro veřejné finance spočítali, že pokud by se sečetl současný deficit státního rozpočtu a závazky, které si Česko určilo v obraně, vzdělávání či modernizaci energetiky a dopravní

infrastruktury, díváme se do hroznivé jámy schodků ve výši přes 450 miliard Kč ročně.¹¹ A to v tomto odhadu nejsou započteny dlouhodobé dopady stárnutí populace na zdravotnictví, které mohou do roku 2040 stát dalších 1,2 % HDP (100 miliard Kč) a dopady možného zrušení důchodové reformy, které plánuje Babišova vláda.

České zadlužení je zatím relativně nízké, ale pokud se dostaneme do takto masivních schodků, začne se to rychle měnit. A brzdit se bude omezováním investic, na nichž závisí náš budoucí růst, a dostupnosti a kvality veřejných služeb, které jsou přes všechny problémy největší devizou života v Česku i argumentem pro obranu demokracie. Daně nejsou jediným řešením. S kolegy jsme spočítali, že promyšlenými reformami financování obcí, zdravotní prevence, některých špatně zacílených dávek i dotací lze ušetřit i přes 150 miliard Kč.¹² Úspěchy samotné ale stačit nebudou.

Vyřešit reformou čtyři klíčové problémy daňového mixu — tedy nastavit je prorůstově, omezit jejich dopad na chudobu a společenskou mobilitu, posílit férovost a zároveň zvýšit výběr pro klíčové investice — se možná zdá jako nadlidský úkol. Trik spočívá v pochopení, nakolik spolu tyto problémy souvisejí. Degresivita českých daní — tedy fakt, že lidé s nejvyššími příjmy platí menší procenta na daních než ti nejchudší — je dána množstvím výjimek, selektivních slev a absentujícím daněním majetku a kapitálu. Tato vybočení z rovného přístupu k poplatníkům také vedou k propadu výběru daní, které následně vlády řeší posilováním protirůstových prvků (zdanění práce). Polykrize si vyžaduje polyřešení. Jedna reforma nás proto může nasměrovat k ekonomickému růstu, omezení chudoby, zlepšení zdraví i klimaticky udržitelnější ekonomice.

Deset konkrétních chyb českého daňového mixu

V následujících kapitolách se budeme českému daňovému systému a jeho problémům věnovat detailněji. Hlavních deset chyb, na něž by se měly zaměřit reformy, lze shrnout takto:

1. Hodně spoléháme na daně, které nejvíce brzdí růst. Ve zdanění práce a firemních zisků vybíráme vůči velikosti naší ekonomiky

až o 130 miliard Kč více než nám historicky a ekonomicky nejpodobnější země (Polsko, Slovinsko, Slovensko, Maďarsko). V danění spotřeby a majetku naopak o 280 miliard Kč méně.¹³ Ještě horší je srovnání s dobrými daňovými systémy. Česko získává z práce a firemních zisků 68 % svých příjmů. Dobré systémy jen polovinu a tu druhou zdaněním spotřeby a majetku.¹⁴

2. Hodně zatěžujeme nízké zaměstnanecké příjmy. I z minimální mzdy se odvádí až 10 000 Kč měsíčně. Zdanění chudých zaměstnanců máme značně vyšší než na Západě. Výrazně zdaněný je kvůli tomu i návrat do práce z rodičovské dovolené či nezaměstnanosti. Většina z nízkopříjmových zaměstnanců má zpětně nárok na dávky. Kvůli vysokému zdanění práce si také nemohou dovolit nést náklady mnohem smysluplnějších spotřebních daní (například ekologických).
3. Málo daníme negativní externality — činnosti s vysokými společenskými náklady, na jejichž řešení se musí jinak skládat ostatní. Máme děravé a nízké danění alkoholu. Jeho pití přitom vytváří v Česku společenské náklady okolo 50 miliard Kč ročně.¹⁵ Dobře nastavené spotřební daně mohou podporovat zdravotní prevenci, jejíž nedostatky dnes brzdí růst ekonomiky o 0,7 % HDP.¹⁶
4. Nemotivujeme firmy, aby investovaly své zisky v Česku. Velká část se jich proto odlévá do zahraničí. Pomohla by lepší politika daňových odpisů investic. Ty mohou také podpořit investice do nových technologií, ekologicky úspornějších provozů v naší uhlíkově velice náročné ekonomice.
5. V jiných ohledech naopak Česko připomíná daňový ráj — po uplynutí časových testů se nedaní prodej investičních nemovitostí, firemních podílů a akcií. V dani pronájmu můžete jít do minusu. Daň z dědictví, která je na Západě běžná, v Česku úplně chybí. DPH lze obcházet souběhem živností a menších firem. Málo kontrolujeme korporátní vyvádění daní přes platby zahraničním matkám korporací.
6. Ohýbáme si daňovými neférovostmi trh práce. Prací na živnostenský list či dohody si člověk může mnohonásobně snížit

zdanění práce oproti klasickému zaměstnaneckému úvazku. Přes 100 000 lidí proto pracuje ve švarcsystému a další stovky tisíc si snižují daně dohodami o provedení práce.

7. Zdanění OSVČ a nemovitostí více zatěžuje chudší. Nízkopříjmoví živnostníci odvádějí násobně vyšší procento příjmů než vysoko-příjmoví kancelářští ičaři, vlastníci méně hodnotných nemovitostí více než bohatí majitelé.
8. Chybně se snažíme omezovat chudobu přes snížené sazby DPH, které činí systém složitější a z nichž čerpají i bohatí. Mnohem větší smysl dává ulevit chudším v danění příjmů a více vybírat daněním majetku, které na chudé tolik nedopadá.
9. V daních z příjmu máme slevy, které odrazují od práce či slouží jen některým. Slevu na nepracující manželku nemohou čerpat samoživitelé, demotivuje navíc od návratu do práce. Slevy na hypotéky čerpá horní pětina domácností a nepomáhají zvýšit dostupnost bydlení.
10. Daňový systém se automaticky zhoršuje a posiluje své nejhorší prvky. Nejsou zvyšovány základní slevy, což vede ke skrytému zvyšování danění nízkopříjmových zaměstnanců. Na druhé straně klesá hodnota spotřebních daní a roste rozsah výjimek v kapitálových daních (zrušení daně z převodu nemovitosti a daně z kapitálových zisků nad 40 milionů Kč).

Než se pustíme do toho, jak konkrétní problémy v daních vznikly a jak je opravit, je potřeba si zodpovědět jednu otázku. Mají vůbec daně podporovat ekonomický růst v době klimatických změn, které s růstem ekonomiky souvisejí? A mají reagovat na nerovnosti, nadto v Česku jako zemi, kterou dlouhodobě označujeme za rovnostářskou?

Kapitola 2

Co před rozhodováním o daních vědět o společnosti

Začnu jednou historkou, kvůli níž jsem i chvíli zvažoval nazvat tuto knihu *Politika bezmoci*, než vyhrála chuť lépe popsat pozitivní příběh o spravedlivém růstu. Na začátku roku 2025 jsme šli s kolegy z NERVu na Ministerstvo financí představovat možné daňové reformy se zaměřením na snížení zdanění nízkopříjmové práce a ucpání jiných mezer v daňovém systému. Myslel jsem, že první část o snižování bude bez problému a konflikt nastane až při debatě, kde daně zvýšit a kde omezovat výjimky. Jeden z vysoce postavených úředníků ale argumentoval zajímavým způsobem, proč být na nízkopříjmové přísný. Nerovnosti a chudoba jsou podle něj v Česku už dnes minimální; jestli bychom něco měli dělat, potom nerovnosti navyšovat.

Pro snížení zátěže nízkopříjmových zaměstnanců přitom mluví zcela protržní argumenty, které jsem popisoval výše a týkají se dopadů na trh práce či sociální systém. Nechuť českých policy-makerů těmto lidem ulevit a zaměřit se na jiné daně však nemá pouze ekonomický, ale také hodnotový předpoklad, který vychází z představy

o neexistenci chudoby a nerovností. A je třeba prozkoumat, nakolik je postaven na realitě.

Ve *Slepých skvrnách* jsem popsal, proč nevěřit ukazateli relativní příjmové chudoby, podle něhož je chudých 9 až 10 % Čechů, vůbec nejméně v Evropě. Má řadu dílčích chyb, zároveň tento ukazatel vůbec není srovnatelný mezi státy. Hranice chudoby je definována jako 60 % mediánu národních příjmů. Jeho reálná hodnota — a co si za ni koupíte — se však mezi státy výrazně liší. Německý a holandský chudý je stále na úrovni české středněpříjmové domácnosti.¹ Nejnižší míra této relativní „chudoby“ byla v Česku v osmdesátých letech. Nízké příjmy měli skoro všichni, a málokdo se tedy měl relativně výrazně hůř.²

Od *Slepých skvrn* se povědomí o nesmyslnosti ukazatele zvýšilo, a když se někde objeví, v diskusích jej vyvrací spousta lidí. Graf s Českem jako premiantem Evropy se i tak nadále používá jako argument, že v Česku příjmová chudoba neexistuje, a nemusí na ni proto reagovat daňový a dávkový systém.

S kolegou sociologem Michaelem Škvrňákem jsme dospěli k názoru, že nastal čas Eurostat opravit. To znamená zjistit, kolik v Česku žije chudých, pokud bychom to počítali evropsky srovnatelnou metodikou. Vyjádřili jsme příjmy domácností nikoli v českých korunách, eurech či zlotých, ale v takzvaném standardu kupní síly (PPS). To je fiktivní měna, která kromě konverze různých národních měn zohledňuje, co si za ně v daných zemích koupíte. Jedna PPS je tedy stejnou hodnotou v levnějším Rumunsku, drahém Dánsku či středně drahém Česku. Příjmy domácností i příjmová chudoba se tak dají porovnávat mezi státy.

Zhruba 40 z 200 milionů evropských domácností (19,3 %) má příjmy nižší než 60 % příjmů středněpříjmové evropské domácnosti. Na tom není nic šokujícího a příjmové nerovnosti v rámci kontinentu by mohly být i vyšší. Je však zajímavé, jak se toto procento evropsky srovnatelné chudoby drasticky liší v jednotlivých státech. V Lucembursku a Belgii je „evropsky příjmově chudá“ zhruba jedna domácnost z třiceti, v Bulharsku a Rumunsku stále většina domácností. V Česku evropskou příjmovou chudobou trpělo v roce 2022

skoro 22 % domácností. Pozice Česka v našem žebříčku oproti tomu od Eurostatu, kde jsme premianty, už dává smysl. Máme méně chudoby než drtivá většina postkomunistických států i než Portugalsko či Řecko. Ale více než zbytek západní a severní Evropy i lídr původního komunistického bloku Slovinsko.

V rámci ekonomicky aktivních domácností trpí tímto evropsky definovaným typem příjmové chudoby okolo 16 % domácností. Pracující chudoba tedy není v Česku vůbec tak neznámý jev, jak by se zdálo. Není to navíc pouze chudoba relativní. Většina těchto pracujících chudých negeneruje žádné úspory, dává takřka polovinu svých příjmů za bydlení a podobně.³

Evropskou příjmovou chudobu lze tedy definovat i jinak a přísněji. Oproti manipulativnímu ukazateli národní relativní chudoby výrazně vždy souvisí s počiňovanou kvalitou života či zdravotním stavem lidí. A Česko je v lepším středu, nikoli premiantem Evropy.

Kapitál, majetek a práce

Příjmy v ekonomice mají různé zdroje, můžeme však rozlišit dva hlavní — příjmy z práce a kapitálu. Do první skupiny patří mzdy a platy zaměstnanců a z velké části se sem počítají i příjmy drobných podnikatelů (OSVČ). Kapitálové příjmy tvoří výnosy různých typů investic, zisky firem, příjmy z pronájmů či zhodnocení a prodeje majetku. Od druhé světové války do konce 20. století se mělo za to, že poměr dvou typů příjmů v ekonomice — tedy z práce a kapitálu — zůstává v čase relativně stabilní. Pro stabilitu hovořila část ekonomické teorie i empirické pozorování velmi malých změn. Kvůli tomu se ekonomové a sociologové hodně zaměřovali na mzdové nerovnosti a jejich řešení progresivním daněním příjmů. Podle ekonomů jako Thomas Piketty či Branko Milanović jsme však kvůli tomu přehlíželi jiné typy rostoucích nerovností.⁴

V posledních třiceti letech se totiž začaly poměry měnit. Příjmy z práce sice ve většině zemí tvoří stále většinu celkových příjmů domácností i HDP, jejich zastoupení ale zhruba o 5 procentních bodů pokleslo a místo nich vzrostlo zastoupení kapitálových příjmů. Pokles takzvaného *labor share*, tedy části z celkového ekonomického

koláče proudící k zaměstnancům, můžeme sledovat ve většině světových ekonomik.⁵ Důvodů je několik. Narostly sektory digitální ekonomiky, kde kapitálové příjmy převažovaly již v minulosti, jen tyto obory nehrály tak velkou roli. Navíc řada subjektů v nové digitální ekonomice dosahuje takřka monopolního postavení a menší konkurenční tlak jim umožňuje zvyšovat zisk, a tím kapitálové příjmy vlastníků.⁶ Část práce se v globalizovaném světě přesouvá do levnějších ekonomik, což vytváří tlak na snižování ceny práce i jinde. V postindustriální společnosti poklesla i role odborů a kolektivního vyjednávání.

Oslabování role pracovních příjmů v ekonomice má jeden nesa-
mozřejmý dopad. I kdyby vůbec nerostly nerovnosti ve mzdách, pří-
jmové nerovnosti stejně stoupají. Kapitálové příjmy — tedy akcie, po-
díly ve firmách, pronajímané či prodávané nemovitosti — mají častěji
vysokopříjmoví lidé. A když klesá role příjmů z práce a roste role pří-
jmů kapitálových, rostou i celkové příjmové nerovnosti ve společnosti.

Kromě toho existují zajímavé nerovnosti i v rámci samotných
kapitálových příjmů, které tento trend posilují. Zaprvé se liší zdroj
kapitálových příjmů. Část jejich nárůstu plyne z faktu, že střední
třída více investuje a snaží se zabezpečit na stáří. Horní procento
lidí vlastní finanční aktiva a investice s výrazně vyšší výnosností než
běžní investoři. Například ve Spojených státech amerických díky
tomu za třicet let zhodnotí svůj majetek o 60 % více než investu-
jící střední třída. Velká část kapitálu a majetku také často pochází
z dědictví. To je dnes v zemích západní Evropy zdrojem 45 až 60 %
veškerého majetku domácností. A jeho role ve většině zemí roste.
Thomas Piketty to vysvětluje tím, že výnosy z majetku (zejména těch
vysokých) jsou výrazně vyšší než růst ekonomiky a mezd. Proto také
roste suma děděného majetku více než prostředky, které lze získat
prací. Dědictví je navíc velmi koncentrované. Například ve Francii
tak ve výsledku 12 až 14 % Francouzů zdědí více, než si spodní po-
lovina zaměstnanců vydělá za celý život.⁷

Jak jsme na tom v Česku? Podíl mezd na celkovém výkonu eko-
nomiky máme nižší než například v sousedním Německu, s nímž
sdílíme průmyslové zaměření ekonomiky. Zaměstnancům jde

v nákladech práce zhruba 55 % HDP. Do roku 2020 se pozice zaměstnanců v ekonomice zlepšovala, ale covidová a inflační krize šly z velké části na jejich úkor. *Labor share* poklesl a dnes je podobný jako před patnácti lety.

Majetek a kapitálové příjmy jsou přitom v Česku ještě koncentrovanější než ve většině vyspělých zemí. Horní 1 % Čechů vlastní dle různých odhadů 26 až 38 % majetku, což je jedno z nejvyšších čísel v Evropě.⁸ Spolu se státy jako Holandsko tak patříme do specifického segmentu zemí s vysokými majetkovými a nízkými příjmovými nerovnostmi.

I v Česku přitom platí, že není majetek jako majetek. Střední vrstvy mají v Česku přes 85 % svého majetku v nemovitosti, v níž bydlí. Až u horních příjmových 5 % výrazně stoupá majetek uložený v sekundárních nemovitostech, akciích, firmách a dalších aktivech. Tím se odlišujeme od západních zemí, ale i od Rakouska či Maďarska. V nich roste majetek uschovaný mimo vlastní hlavní nemovitost už mezi horními 20 až 30 % domácností. Nemáme tedy jen nadprůměrné majetkové nerovnosti jako celek, ale vysoce koncentrované vlastnictví majetku, který má často vyšší zhodnocení a lze ho využít pro generování dalších příjmů.

Česko je zkrátka země nižších a spíše rovnějších pracovních příjmů, která se potýká s nezanedbatelnou pracující chudobou. Zároveň máme vysoké majetkové nerovnosti a kapitálové příjmy koncentrované mezi několika procent domácností. Platí pro nás i výše zmíněná Pikettyho formule. V posledních dvaceti letech se v Česku majetek domácností zhodnocoval výrazně rychleji, než rostly mzdy. Protože majetek bohatých se zhodnocuje více, tak výrazně narostlo procento majetku vlastněné 1 % nejbohatších Čechů.⁹ To má své důsledky i pro přemýšlení o daních.

Daně totiž mohou nerovnosti zvyšovat a snižovat i prostým nastavením toho, na co se zaměřují. Představte si, že v neznámé zemi existují rovné daně, které se však liší pro typ příjmů — z práce se odvádí 40 % daní a odvodů, z kapitálových příjmů jen 5 %. V této zemi existují dva lidé. Běžný zaměstnanec s výhradně pracovními příjmy a bohatší člověk, u něhož zaměstnanecké příjmy dělají

jen 20 %, zbylých 80 % tvoří příjmy z akcií či prodeje majetku. Jaké daně ve výsledku platí? Zaměstnanec odvede státu zmíněných 40 % příjmů, bohatší člověk ze svých příjmů jen 12 %. To logicky posiluje nerovnosti.

V Česku sazba daně z kapitálových příjmů činí dle jejich výše 15 až 23 %. Ale ve skutečné výši odváděných daní — v takzvaném efektivním zatížení — se neznámé zemi z našeho příkladu blížíme. Důvodem je neobvykle velké množství výjimek a úlev. Patříme ke třem zemím Evropské unie s nejtědřejším osvobozením v danění prodeje akcií a podílů firem — již po několika letech držení z něho nezaplatíte nic ani při miliardových příjmech. Jako jedna ze tří zemí Evropy také nedaníme po deseti letech držení prodej ani převod investičních nemovitostí. Unikátní je i přístup k pronájům — Česko je jediná země, kde lze z pronájmu vykázat daňovou ztrátu a tu následně použít ke snížení daňové povinnosti z jiných příjmů. Snižovat daně lze paralelním provozem společnosti s ručením omezeným a živnosti a vhodným rozkládáním nákladů a fakturací mezi nimi a dalšími podobnými optimalizacemi. V neposlední řadě máme jedny z nejnižších majetkových daní v Evropské unii a patříme mezi devět zemí, které nemají daň z dědictví.

Má smysl, aby kapitálové daně nebyly moc vysoké a neodrazovaly od investic. Český cedník má však příliš netradiční parametry. Navíc není nastaven tak, aby skutečně motivoval střední třídu k prvním investicím. Rozdíly v danění práce a jiných příjmů jsou kvůli mnoha výjimkám nadprůměrné.¹⁰

Zmiňovaný úředník z Ministerstva financí by tedy měl mít radost. České daně již skrytě a kvůli mnoha výjimkám nerovnosti zvyšují. Vysoké sazby zdanění práce dopadají na stagnující či zmenšující se procento pracovních příjmů v ekonomice, nižší sazby využívá koncentrovaná skupina bohatších. Pokles role příjmů z práce vede k tomu, že daně ztrácejí svou progresivitu, která „naoko“ existuje pouze v danění práce, což se ale více než vyrovnává s nízkým daněním kapitálu a majetku.¹¹

No jo, namítnete — ale nemá onen úředník z Ministerstva financí pravdu? Není lepší, aby daně nerovnosti zvyšovaly a pomáhaly

bohatším, pokud to pomůže růstu, díky němuž se i chudí mají dobře? Tento argument je logicky velmi přesvědčivý. Naráží však na jeden problém. Vztah mezi nerovnostmi, růstem a chudobou je výrazně jiný, než se občas traduje.

Chudoba, nerovnosti, růst

Mezi ekonomickou silou země (HDP) a životní úrovní spodních 10 % obyvatelstva existuje skutečně velký vztah. Jinými slovy: v bohatších zemích mívají i nejchudší lepší podmínky než jinde.^{12, 13} Ekonomický růst v tom hraje důležitou roli: v minulosti mohl za 70 až 90 % redukce takzvané extrémní chudoby, kterou dnes Organizace spojených národů definuje jako život za méně než 2,15 dolaru na den.¹⁴ Jenom tím však vztah nerovností, kvality života a udržitelného růstu odbýt nejde. Definované příjmy do 2,15 dolaru na den totiž neznamenají, že máte něco přes dva dolary v Číně nebo Indii v tamních cenách, ale že si za svůj denní příjem můžete koupit to, co lze za tuto částku pořídit ve Spojených státech amerických. Takovou chudobou netrpí skoro žádný Evropan a Američan, nevyskytuje se ale ani v Rusku, Mexiku či Egyptě, pouze v nejméně rozvinutých zemích.

Jiný obrázek vidíme, když se zaměříme na představitelnější a v našem kontextu smysluplnější míru takzvané absolutní chudoby. Stále ničí kvalitu života, po světě je přitom rozšířenější. Počítají se do ní lidé, kteří hospodaří s příjmem pod 10 dolarů na den. To po přepočtu z amerických cen odpovídá přibližně 3 000 Kč měsíčně a chudobě, kterou zná jen 1 % Čechů. Takto definovaný typ chudoby už samotný růst bez zaměření na nerovnosti snadno neporazí. Vidět je to v Evropě, Spojených státech i Číně.

V polovině evropských zemí s nižšími nerovnostmi žije v této volněji definované chudobě zhruba 1,7 % lidí. V polovině zemí s vyššími nerovnostmi se však bavíme o téměř 4 %. Existují výjimky. Na Slovensku mají nízké nerovnosti a na evropské poměry vysokou chudobu vyloučených lokalit. Lucembursko má naopak tak vysoké příjmy obyvatel, že si může dovolit mírně nadprůměrné příjmové nerovnosti, a stejně takřka nikdo netrpí chudobou. Většina zemí